

S.QULİYEVA*e-mail: seadet.quliyeva.00@mali.ru*

DOI:10.48652/t2393-0236-7396-b

Azərbaycan Dillər Universiteti

(Bakı şəh., R.Behbudov küç., 60)

DİLİN MİLLİ MƏNƏVİYYATIMIZDA ROLU*Açar sözlər: dil, düşüncə, şüur, ictimai hadisə, mənəviyyat**Ключевые слова: язык, мышление, сознание, общественное явление, духовность**Key words: language, thought, consciousness, social event, morality*

Hər bir xalqın öz dili var və bu dil vasitəsilə bütün aləmdə tanınır. Xalqın mənəviyyatı məhz öz dilində əksini tapır. Dil formalaşmağa başladığı dövrdən cəmiyyətdə üzvlər arasında ünsiyyət vasitəsi rolunu oynamışdır. Bu zaman ərzində formalaşmış inkişaf edən dil aid olduğu cəmiyyətin tarixi və keçmişidir. Müasir dövrdə insan məhsulu olan dil tədricən zənginləşməyə başlayır və bu onun ən başlıca keyfiyyətlərindən biri hesab edilir.

Dilin özü mənəviyyatdır. Dilin inkişaf yolu və məqsədi məhz mənəvi aləm öyrənmək, onun nə dərəcədə zəngin olduğunu araşdırmaqdan ibarətdir. Cəmiyyətdə mənəviyyatın formalaşması həm dilin inkişafına təsir edir, həm də onu istiqamətləndirir. Dil hər bir xalqın milli şüurunu özündə əks etdirməklə bərabər, dilin istiqamətdə yenilənməsinə, zənginləşməsinə dəlalət edir.

Cəmiyyətdə dildən müxtəlif məqsədlər üçün istifadə edilir. Buna misal olaraq Aristotelin “Ritorika” əsərini göstərmək olar. O, bu əsərində qeyd edir ki, dil yeni tərbiyə məsələlərini həll etmək üçün, başqalarını inandırmaq üçün, hətta vətəndaşları milli ruhda tərbiyə edilməsində istifadə olunur.

Dil xalqın yalnız fəaliyyətini deyil onun sosial yaddaşının bir hissəsi olmaqla onun idrak və mənəvi fəaliyyətinin əsas hissəsini təşkil edən mənaların məcmusundan ibarətdir.

E.Sepir qeyd etmişdir ki, dil maddi mədəniyyətin lap ilkin mərhələlərindən əvvəl meydana gəlmişdir. Burdan başa düşülür ki, əgər dil yaranmasaydı mədəniyyətin inkişafı baş verməzdi.

Onun fikrincə “dil” həm də “mədəni” funksiyaya malik olan bir vasitədir. Dilin köməyi ilə hər bir mədəniyyətin məzmununu ifadə edilə bilər və bir-biri ilə ayrılmaz şəkildə bağlılıq təşkil edir.

Görkəmli alman şəxsiyyətlərindən biri olan Vilhelm fon Humboldt dillə təfəkkür arasındakı qarşılıqlı münasibəti şərh etmiş və onun bölünməz dialekt vəhdətində olduğunu qeyd etmişdir. O sübut etməyə çalışmışdır ki, bütün dillər arasında əlaqə vardır (8, s.79).

Digər görkəmli alim Ferdinand de Sözsüz dili ictimai hadisə kimi təsəvvür edərək deyirdi: “Dil dilçiliyin yeganə və əsl obyektidir... (8, s.115).

Deməli, burdan belə bir nəticəyə gəlik ki, dil milli xarakter və xüsusiyyətləri özündə formalaşdırır və cəmiyyət arasında mühüm ünsiyyət vasitəsinə çevrilir.

Əgər bir milləti məhv etmək lazım gələrsə birinci onun dilinə xələl gətirirlər.

İstənilən dilin inkişaf etməsi üçün onun lüğət tərkibini formalaşdırmaq, zənginləşdirmək lazımdır, bütün bunlar olmadan həmin dilin varlığından söhbət gedə bilməz.

Tarixə nəzər saldıqda görürük ki, Azərbaycan dili Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yarandıqdan sonra ünsiyyət vasitəsinə çevrilmişdir. Biz bilir ki, Azərbaycan dili min ildən artıq inkişaf yolu keçərək bizim dövrümüzdə gəlib çatmış bir dildir. Dilimizin tarixinə nəzər salsaq görürük ki, onun kökləri çox qədim dövrlərə gedib çıxır. Ötən dövrlərdə həm xalqımız

həm dilimiz müəyyən çətinliklərlə qarşılaşmasına baxmayaraq o öz saflığını, milli ruhunu, sintaktik quruluşunu bu gününki günədək qoruyub saxlamış və onu daha da inkişaf etdirmişdir. Məhz buna görə də dil insan şüurunun, xalqın təfəkkürünün, milli mədəniyyətimizin formalaşdığı cəmiyyətin, yaşadığımızın tarixi axarını və getdikcə zənginləşən lüğət tərkibinin əsas mayası hesab edilir.

Azərbaycanda dilçilik elminin inkişafında çox böyük xidmətli olan şəxsiyyətlər olmuşdur. Bunlara misal olaraq Ə.Dəmirçizadəni, H.Bayramovu, A.Qurbanova, B.Çobanzadəni, M.Şirəliyevi, Ə.Orucovu, M.Hüseynzadəni, S.Səfərovu və başqalarını göstərmək olar. Azərbaycan dilçilin elminin inkişafı məhz bu dilçilərin fəaliyyəti ilə bağlı olmuşdur.

Azərbaycan dili dünyada öz evqonik xüsusiyyətlərinə görə ən gözəl dillərdən biridir. Məşhur müğənni Bülbül Azərbaycan dilini professor Lev Rafeloviç Zinderin fikirlərinə istinad edərək, onu İtalyan dilindən musiqi cəhətdən çox incə olduğunu sübut etmişdir. Azərbaycan dilçiliyində öz sözünü demiş professor Ə.M.Dəmirçizadə üslubiyat sahəsinin əsasını qoymuş və bu haqda öz fikirlərini söyləmişdir: “Dilin inkişafı, onun xidmət sahələrinin genişlənməsi məhz dilçilikdə üslubi vasitələrin zənginləşməsinə səbəb olur və bu zaman dilin üslubları da artır.” Bununla da professor Ə.Dəmirçizadə göstərir ki, dilimizin üç üslubu var. Müəllif burada üslub məsələsini təfəkkürlə əlaqələndirir. Professor A.M.Qurbanov Ə.Dəmirçizadənin bu fikirlərini dəstəkləyir və deyir: “Qədim dövrlərdən başlayaraq Azərbaycan ədəbi dilində zəngin üslub yaranmışdır.” Məhz buna görə də ayrı-ayrı inkişaf mərhələlərində ədəbi dilimizin müxtəlif üslublar olmuşdur. Bütün bunlar vaxt keçdikcə daha da artmış və təkmilləşmişdir.

Humboldt öz nöqteyi-nəzərdən çıxış edərək dili belə qiymətləndirmişdir: “Dünyada iki eynilik yoxdur ki, bir xalqın dili ilə onun ruhu arasında eyni olsun.”

M.K.Atatürk türk dünyasının birliyi perspektivləri haqqında düşünərkən həmişə Türkiyə daxilində yürütdüyü dil siyasəti, dil məsələsinə xüsusi diqqət yetirməsini bir daha sübut etməsidir. Atatürk Humboltdan fərqli olaraq dili mədəni körpü sayır və 1993-cü ildə o, dil haqqında türk əxlaqından, türk mədəniyyətindən, türk təfəkküründən bəhs edən fikirlər söyləmişdir. O demişdir ki, dillə şüur arasında qırılmaz bağlar vardır, məhz buna görə də dili inkişaf etdirmədən milli şüuru inkişaf etdirmək olmaz.

Biz dünyaya göz açdığımız andan etibarən Allahın bizə bəxş etdiyi şüur ətraf aləmin, ən başlıcası isə mühitin və cəmiyyətin təsiri nəticəsində formalaşmağa başlayır və tədricən inkişaf edir. Məhz bu inkişafda dilin rolunu xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Çünki dil vasitəsilə biz hər şeyi, bizə aid olanların adlarını öyrənirik, yaşadığımız dünyanı dərk etməyə başlayırıq. Bilirik ki, ayrı-ayrı xalqların dili ilə şüuru arasındakı vəhdət onların müxtəlif dünya baxışlarını, adət-ənənələrini, yaşayış tərzlərini meydana çıxarır. Çünki dil ictimai hadisədir və hər dəyişikliyi özündə canlandırır bilir.

Biz ilk növbədə milli şüurumuzu və dilimizi inkişaf etdirməliyik. Məhz bu yolla biz dilimizi, adət-ənənələrimizi, milli-mədəni dəyərlərimizi möhkəmləndirməli və onu qoruyub saxlamalıyıq.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyev cənabları dil haqqında çox dəyərli fikirlər söyləmişdir. Belə ki, hər bir millət öz dili ilə yaranır. Əgər bir xalq öz dilini unudursa onda o xalq öz milliliyini də unudar.

Umumilli liderimiz Azərbaycan dilinin dövlət kimi yaşamasını, zənginləşməsini, möhkəmlənməsini və inkişaf etdirməsini ən böyük nailiyyətimiz hesab edir. Məhz buna görə də o, Azərbaycan cəmiyyətinin ruhən möhkəmlənməsi üçün dil ilə milli “mən” imizidə qəbul edilən qarşılıqlı vəhdət təşkil etməsini düzgün saymışdır. Bundan başqa Heydər Əliyevin uzaqgörənliyi, onun yürütdüyü dil siyasətində xalqımızın müstəqilliyi əsas əhəmiyyət kəsb etmişdir. Onun fəlsəfi fikirləri xalqın milli dirçəlişinə, milli qürur hissələrinin oyanmasına dəlalət edirdi (11, s.49).

Müstəqillik qazandıqdan sonra Azərbaycan dilinin nüfuzu daha da gücləndi və dövlət səviyyəsində qorunmasına göstəriş verildi. Heydər Əliyev öz ana dilinə qayğı ilə yanaşmış və bu sahədə onun çox böyük nailiyyətləri və xidmətləri olmuşdur.

On səkkiz iyun və doqquz avqust 2001-ci il, otuz sentyabr 2002-ci il, iki yanvar 2003-cü il tarixlərində ümummillə liderimiz Heydər Əliyev cənablarının Azərbaycan dilinin tətbiqi və qorunması haqqında imzaladığı fərmanlar məhz onun öz ana dilinə göstərdiyi böyük qayğının bariz nümunəsi hesab etmək olar (7, s.22).

Heydər Əliyev on səkkiz iyun 2001-ci il tarixli “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” imzaladığı fərmanda o belə demişdir: “Dilimiz xalqla birlikdə bütün tarixi mərhələlərdə onunla birlikdə addımlamış, onunla birgə yaşamış və üzləşdiyi problemlərlə qarşılaşmışdır.” Xalqın ağır günlərində belə Heydər Əliyev onun milli mənliliyini, onun inamını qoruyub saxlamışdır. O demişdir ki, zəngin dil mədəniyyətinə sahib olan xalq əyilməz, ölməz və böyük gələcəyə malikdir (7, s.23).

Müstəqillik qazandıqdan sonra prezidentimizin doqquz avqust 2001-ci il tarixli “Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında” verdiyi fərman ən düzgün qərar idi. Fərmanda deyilir ki, “Hər il avqust ayının 1-ci Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili günü kimi qeyd edilsin.” (7, s.38)

Ümumiyyətlə millilik və beynəlmiləçilik münasibətləri ümummillə liderimiz dil siyasətində optimal şəkildə əlaqələnməsi və ön planda olması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Görkəmli alim Uşinski deyir ki, bir millətə hər şeyi ver, o yaşayacaq, ancaq dilini alsan o öləcək. Biz bilirik ki, hər yerdə qaraçı var, bu qaraçının yeri, dövləti yoxdur, ancaq dili var. Deməli xalq tarixini, mədəniyyətini, şeirini, mənəviyyatını məhz öz dilini qoruyaraq yaratmış, öz milli dəyərlərini qoruyub saxlamış və onu yaşatmaqdadır.

Sözsüz ki, bilavasitə dil mənəviyyatla vəhdət təşkil edir. Belə ki, insanın şüuru, onun düşüncəsi də dillə bağlıdır. Bu fikrə misal olaraq nümunəvi nəzərdən keçirək. Məsələn: “Bakıda 2015 Eurovision müsabiqəsi keçiriləcəkdir”. Bu misal türk dilində belə ifadə olunur: “Bakı bu müsabiqəyə ev sahibliyi edəcək”.

Burdan belə qənaətə gəlirik ki, Bakı sözü türk dilində cümlə üzvi olaraq mübtədə rolunu oynayır. Azərbaycan dilində isə yer zərfliyi kimi nəzərdə tutulur. Buradan görürük ki, ayrı-ayrı dillərdə işlənmiş eyni fikir nəinki cümlənin quruluşunu, həmçinin cümlə üzvlərini dəyişir və bunun nəticəsində düşüncə tərzində dəyişiklik, bu düşüncə tərzində hər bir millətin dilində öz əksini tapır. Deməli, dilimizdəki, hər bir söz öz ifadə tərzinə, funksiyasına görə dilin daşıyıcısı olan insan şüurunun töhfəsidir. Görkəmli ziyalılarımızdan biri olan Firudun bəy Köçərli demişdir ki, Azərbaycan xalqı min ildən bəri mövcud olmuş, yaratmışdır, çünki onun ana dilisi var. O, Uşinskinin fikrini təsdiqləyir ki, dili olmayan millətin heç nəyi ola bilməz.

Başqa bir ziyalımız olan Ö.F.Nemətzadə isə deyir ki, dil millətin nişanıdır. Düzdür, biz ilk növbədə millətin dilini bilməliyik, biz əgər millətin dilini bilməsək onun tarixini, mədəniyyətini öyrənə bilmərik. Hər bir millət öz dilini qoruyub saxlamalı və onu inkişaf etdirməlidir. Belə ki, millət vətənsiz yaşaya bilər, ancaq dilsiz yaşaya bilməz.

Dil çoxcəhətli mürəkkəb ictimai hadisə olub mənəviyyatla bağlıdır. Biz bilirik ki, dil daima dəyişir. Cəmiyyət üzvləri arasında dil ünsiyyətə xidmət etməklə, mədəniyyətlərin qarşılıqlı öyrənilməsinə xidmət etməkdən ibarətdir.

Azərbaycan dilinin bu günkü səviyyəyə qalxması məhz onun tarixi ilə bağlıdır.

Hal-hazırda Azərbaycan dili xalqımızın, Azərbaycan Respublikasının rəsmi dövlət dilidir. Bu gün biz qanımızla, canımızla, ruhumuzla “dərin fikirləri çox aydın və səlis şəkildə ifadə etmək qabiliyyətinə maliklik.” (7, s.23) Məhz buna görə də biz dilimizi yad ünsürlərdən qorunmalı və milli xüsusiyyətlərimizi də qorunmalıyıq.

Ədəbiyyat

1. A.A.Axundov. Dil və mədəniyyət. Bakı. Yazıcı, 1992-ci il, 192 s.
2. A.M.Babayev. Dilçiliyə giriş. Bakı. Maarif, 1992, 504 s.
3. A.Qurbanov. Ümumi dilçilik I cild, Bakı. Nurlan, 2004, 750 s.
4. A.Qurbanov. Ümumi dilçilik II cild, Bakı. Nurlan, 2004, 535 s.
5. A.M.Babayev. Azərbaycan dilçiliyinin tarixi. Bakı, 1996, 358 s.
6. A.A.Axundov. Bir neçə söz N.Xudiyev Heydər Əliyev və Azərbaycan dili. Bakı, Təhsil, 1997, 295 s.
7. A.M.Babayev. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti. Bakı, "Elm və təhsil", 2011, 620 s.
8. A.M.Babayev. Müasir Azərbaycan dilinin funksional üslubları. B. işıq. 2001, 328 s.
9. Ə.M.Dəmirçizadə. Azərbaycan dilinin üslubiyyatları. Bakı, API nəşri 1962, 270 s.
10. H.Əliyev. Azərbaycan dilinin tətbiqi işinin yaxşılaşması haqqında Azərbaycan Respublikası prezidentinin fərmanı. 18 iyun 2001. N.504.

S.Кулиева

Роль языка в нашей национальной духовности

Резюме

Как и языки всех народов, язык азербайджанского народа является одним из основных факторов, отражающих его национальное существование. Таким образом, наш язык прожил с ним свою судьбу на всех этапах нашей жизни и столкнулся с проблемами, в самые тяжелые наши дни он сохранил национальную самобытность народа и его уверенность в завтрашнем дне. Мы знаем, что народ с богатым языком и культурой никогда не согнётся и не умрёт. Каждый азербайджанский ребенок должен как зеницу ока беречь язык, доставшийся в наследство от наших предков, и окружать его заботой. Это наш главный гражданский долг.

S.Guliyeva

The role of language in our national morality

Summary

Like the languages of all peoples, the language of the Azerbaijani people is one of the main factors reflecting its national existence. Thus, our language lived its destiny with it at all stages of our life and faced problems, in our most difficult days, it preserved the national identity of the people and their confidence in the future. We know that a nation with a rich language and culture will never bend and die. Every Azerbaijani child should protect the language inherited from our ancestors like the apple of his eye and cover it with care. This is our main civic duty.

Rəyçi: dos. N.E.Camalzadə

Redaksiyaya daxil olub: 18.02.2022